

УДК 159.923.2

ВЕРБАЛЬНА ТА ОБРАЗНА КРЕАТИВНІСТЬ У СТРУКТУРІ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Кисельов К.С., аспірант кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Дослідження присвячене теоретичному й емпіричному вивченню основних психологічних особливостей взаємозв'язку різних видів креативності та окремих характеристик спілкування і діяльності майбутнього вчителя початкової школи. Аналізується багатовимірність психологічної динаміки образної та вербальної креативності протягом професійної підготовки майбутнього педагога, неоднозначність її прояву в професійній діяльності та спілкуванні майбутнього вчителя початкової школи на різних етапах його навчання.

Ключові слова: особистість, студент, майбутній вчитель, початкова школа, креативність, ризик, самостійність, наполегливість.

Исследование посвящено теоретическому и эмпирическому изучению психологических особенностей взаимосвязи разных видов креативности и отдельных характеристик общения и деятельности будущего учителя начальной школы. Анализируется многомерность психологической динамики образной и вербальной креативности на протяжении профессиональной подготовки будущего педагога, неоднородность её проявления в профессиональной деятельности и общении будущего учителя начальной школы на разных этапах его обучения.

Ключевые слова: личность, студент, будущий учитель, начальная школа, креативность, риск, самостоятельность, настойчивость.

Kyselov K.S. VERBAL AND FIGURATIVE CREATIVITY IN THE FUTURE PROFESSIONAL
ACTIVITY STRUCTURE OF THE PRIMARY SCHOOL TEACHER

The research is devoted to the theoretical and empirical study of the main psychological peculiarities of the interconnection of various types of creativity and the individual characteristics of communication and activity of the future teacher of elementary school. The multidimensionality of the psychological dynamics of figurative and verbal creativity during the professional training of the future teacher is analyzed; and the ambiguity of its manifestation in the professional activity and communication of the future teacher of primary school at different stages of his education.

Key words: personality, student, future teacher, primary school, creativity, risk, independence, perseverance.

Постановка проблеми. До питання креативності, її психологічної структури та її психологічних компонентів у різні часи та в різних системах понять зверталися у своїх роботах вітчизняні та закордонні дослідники (причому як психологи, так і представники суміжних галузей знань). Проблема увесь час полягала в тому, що креативність яскраво проявляла себе переважно в прикладних аспектах і з великими труднощами піддається науковому переосмисленню, систематизації та класифікації. У сучасній психологічній науці зазвичай розглядають такі основні види креативності, як: соціальна креативність, особистісна креативність, інтелектуальна креативність. Крім того, подекуди виділяють види креативності, що синкретичні з певними видами професійної активності людини (педагогічна, дослідницька, мистецька тощо), саме педагогічна креативність і привертає нашу увагу. Але сьогодні в доступній нам літературі відкритим залишилося питання системного погляду на креативність май-

бутнього педагога як складник успішності та професіоналізму його як фахівця у сферах «людина – людина», «людина – соціальна спільнота», виділення та системного аналізу основних її психологічних особливостей, характеристик, критеріїв та механізмів.

Зазначимо, що ми розуміємо креативність як інтегральну властивість особистості, водночас креативності притаманна певна психологічна динаміка. Вона може бути представлена деякими психологічними складниками, що зумовлюють дану динаміку, зокрема в процесі навчальної діяльності майбутніх вчителів початкових класів. Ці складники як психологічні чинники дозволяють організовувати та розвивати креативність особистості майбутнього вчителя з метою оптимізації її динаміки та психологічної структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складності в розгляді поняття креативності в сучасній психологічній науці мають неоднозначний характер. З одного

боку, значна кількість результатів теоретичних та прикладних досліджень зосереджена в психології творчості, з іншого боку, їх використання є дещо обмеженим суттєвими неузгодженостями між поняттями. Не зупиняючись на розгляді феноменології, термінології та методології творчості в історичному та сучасному теоретичному аспектах, ми будемо намагатися проаналізувати сучасний стан теоретичної та прикладної розробленості проблеми креативності особистості.

Наприкінці минулого століття в класичних психологічних словниках та довідниках А. Петровського та М. Ярошевського креативність ще не виділяється як самостійна психологічна реальність, наголошується на невирішеності питання про її самостійність та незалежність від інтелекту. Ідеться про те, що це радше здібність породжувати незвичайні ідеї, уникаючи водночас традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблеми. У сутнісному аспекті креативність у ті часи досліджується як специфічний вид інтелектуальних здібностей і водночас як сукупність творчих здібностей особистості. Також зазначається, що креативності властиве складне сполучення у своїй структурі здібностей та властивостей особистості, що в поєднанні з її віковою мінливістю та залежністю від зовнішніх впливів фактично унеможливує або робить малопродуктивною її психологічну діагностику [4, с. 398].

У роботах відомого вітчизняного психолога С. Максименка креативність розглядається як одна із провідних принципів передумов побудови генетико-моделюючого методу дослідження особистості. Автор підкреслює, що «<...> вже сама дана особистість є результатом та продуктом творчості. І нужда, втілена у ній, має величезний креативний потенціал» [3, с. 65]. До того ж дослідник додатково зазначає, що «<...> креативність є глибинною, первісною і абсолютно природною ознакою особистості – це є вища форма активності, яка створює і залишає слід, втілюється. З іншого боку, креативність означає прагнення виразити свій внутрішній світ» [3, с. 65].

У сучасному психологічному розумінні креативність розуміється також як «<...> рівень творчої обдарованості, здібностей до творчості, які знаходять свій прояв у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності і становлять відносно стійку характеристику особистості». Також у ній вбачають «незвідну до інтелекту функцію цілісної особистості, яка залежить від комплексу її психологічних характеристик». Вважається, що її розвитку перешкоджа-

ють «стереотипи в мисленні та поведінці, схилення перед авторитетами, намагання уникнути ризику, прагнення до успіху за будь-яку ціну тощо» [5, с. 181].

Що стосується розмаїття прояву креативності особистості в різних сферах професійної педагогічної діяльності, то, на думку І. Гриненко, креативність вчителя гуманітарного профілю доцільно розглядати як «<...> духовну здібність культурної особистості створювати новий навчальний продукт завдяки мотивації успіху, збагаченню ментального досвіду та стану психофізіологічної когерентності» [1, с. 67–68]. На прикладі вчителя мови професійну креативність автор розглядає крізь призму здатності реалізувати творчу педагогічну інтенцію та як вмотивовану здатність до створення нових навчально-виховних продуктів у сфері мовної освіти, неодмінними характеристиками яких є оригінальність, новизна тощо.

С. Сисоева під час аналізу педагогічної креативності виділяє такі її змістові та процесуальні ознаки: високий рівень свідомості в соціальній та моральній сфері; стиль мислення, спрямований на пошук і перетворення; високий рівень інтелектуально-логічних здібностей (аналітичність, ґрунтовність, синтетичність, ілюстративність); розвинута творча уява; специфічні якості особистості педагога (любов до дітей, безпосередність, сміливість, готовність до зваженого професійного ризику, цілеспрямованість, допитливість, самостійність, наполегливість, ентузіазм); наявність специфічного мотиваційного комплексу (прагнення до реалізації свого професійного «Я», визнання, творче зацікавлення, захопленість процесом творчості, прагнення прирощувати власну результативність у конкретних умовах педагогічної діяльності); здібності до професійного спілкування; здатність до самокерування [7, с. 98–99].

М. Саврасов у дослідженні психологічних особливостей прояву емоційно-мотиваційних складників креативності особистостей залежно від профілю їхньої професійної діяльності (зокрема, студентів – майбутніх педагогів) зазначає, що в студентів педагогічних спеціальностей порівняно зі студентами економічних спеціальностей у структурі креативності особистості наявна зовнішня негативна мотивація професійної діяльності та відсутня виражена діяльнісна спрямованість [6, с. 176]. До того ж автор зауважує, що в дорослих вчителів, на відміну від студентів-педагогів, структура креативності починає включати додаткові показники смутку, діяльнісної спрямованості, емоційного та соціального самоконтролю.

О. Дунаєва вбачає в педагогічній креативності невід'ємну характеристику особистості майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки, та визначає її як уміння сприймати й нестандартно вирішувати професійні проблеми найбільш оптимальними засобами, успішно взаємодіяти з оточенням, особливо за нестандартних ситуацій, втілюваних у спроможності створювати оригінальні продукти, які мають особистісну й соціальну значущість; у здатності до створення нового, у нетрадиційному підході до організації навчально-виховного процесу [2].

В. Чорноус теоретично й експериментально досліджує психолого-педагогічні умови формування творчих здібностей студентів у процесі вивчення предметів математичного циклу і остаточно класифікує їх так: організаційні (врахування особливостей організації навчального процесу на основі авторської моделі, розроблення та впровадження змісту, ефективних форм, методів і засобів формування творчих здібностей); методичні (створення навчально-методичного супроводу, реалізація потенціалу науково-педагогічного складу вищого навчального закладу); психолого-педагогічні (мотивація навчальної діяльності; формування системи знань, умінь і навичок у процесі фахової підготовки; створення творчої атмосфери; залучення студентів до творчої діяльності) [8].

На думку І. Шахіної, креативність майбутніх учителів математики являє собою специфічний комплекс здібностей: робити логічні висновки, порівнювати, зіставляти; працювати в декількох професійних сферах, накопичувати інформацію з кількох галузей знань; здібності до порушення нових проблем, здатність до аналізу, до перенесення досвіду розв'язування на інші задачі, до критичної перевірки і сортування інформації, до рефлексії: здатність до передбачення, проникливості у пошуках проблем; здібності до абстракції, до самостійного здобування знань, нетривіального мислення, готовність до сприйняття нового [9].

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз основних психологічних особливостей функціонування вербальної й образної креативності в структурі майбутньої професійної діяльності вчителя початкової школи. Відповідно до поставленої мети дослідження були визначені такі завдання: 1) з'ясувати сучасні науково-теоретичні передумови дослідження психологічних властивостей креативності особистості сучасного студента-педагога; 2) емпірично дослідити деякі види психологічної діяльності та спілкування сучасного майбутньо-

го вчителя початкової школи; 3) отримати психологічні відомості про динаміку креативності майбутнього вчителя початкової школи в процесі навчальної діяльності, зокрема в структурі його майбутньої професійної діяльності та спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Що стосується методів і методик емпіричного дослідження, то нами використані процедура кореляційного аналізу за К. Пірсоном, непараметричний t-критерій Ст'юдента для визначення ступеня статистичної достовірності розбіжностей середніх значень виділених емпіричних показників, тест образної креативності Є. Торренса (у модифікації О. Туник) (показники біглості, оригінальності, абстрактності назви, спротиву замкненню та розробленості), тест вербальної креативності С. Медніка (показники біглості, гнучкості, оригінальності та розробленості), методика виявлення комунікативних та організаторських схильностей КОС-2, методика діагностики готовності до ризику ("RSK") Шуберта, опитувальник для оцінки наполегливості (Є. Ільїн, Є. Фещенко).

До складу емпіричної вибірки увійшли студенти першого, третього та п'ятого років навчання денної форми факультету технологічної, початкової та професійної освіти Державного вищого навчального закладу (далі – ДВНЗ) «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) загальною кількістю 100 осіб та віком від 17 до 25 років (спеціалізації «Музика», «Хореографія», «Англійська мова», «Інформатика»). Нами зроблено акцент на показниках наполегливості, схильності до ризику та комунікативних і організаторських схильностях як таких, що певною мірою можуть характеризувати сферу спілкування та професійної діяльності майбутнього вчителя початкової школи.

Перший, третій та п'ятий роки навчання в педагогічному ДВНЗ розглядаються нами як етапи професійної підготовки, тому саме на цих етапах аналізувалися значення виділених емпіричних показників, зіставлялися їх середні значення з використанням згаданих вище математико-статистичних критеріїв та подальшою інтерпретацією отриманих результатів.

Під час аналізу динаміки образної креативності майбутніх учителів початкової школи зауважимо, що за середніми значеннями таких її показників, як оригінальність, абстрактність назви, опір замкненості, відбувається статистично достовірне спадання між першим та третім роками навчання ($p < 0,05$), тоді як середні значення показників біглості та розробленості не зазнають

у цей період статистично достовірних змін. Водночас від третього до п'ятого років навчання в педагогічному ДВНЗ у майбутніх вчителів початкової школи спостерігається статистично достовірне зростання показників оригінальності, опору замкненості, абстрактності назви та особливо розробленості образної креативності ($p < 0,01$).

Занепад показників образної креативності на початковому етапі навчання в педагогічному ДВНЗ може пояснюватися психічною напругою студентів, що спричинена ускладненнями адаптаційного характеру (перебудова навчальної діяльності, нове соціальне оточення, побутові зміни тощо). На завершальному етапі навчання студенти-педагоги вже повніше уявляють собі майбутню професійну діяльність, глибше оволодівають її змістовою й інструментальною сторонами, що і приводить до зростання оригінальності їхніх концептуальних міркувань, нестандартності їхньої діяльності, зокрема такої, що пов'язана з образом майбутньої професії.

Аналіз динаміки вербальної креативності майбутніх вчителів початкової школи протягом професійної підготовки показує, що від першого до третього року навчання відбувається статистично достовірне зростання середніх значень показників оригінальності та гнучкості ($p < 0,01$). Натомість від третього до п'ятого року навчання не спостерігається статистично достовірного зростання всіх показників креативності студента-педагога (проте мусимо зазначити деяке зростання показників біглості та розробленості, що не набуває статистично достовірних значень – *К. К.*).

Маємо підстави вважати, що така закономірність пояснюється специфікою змісту навчальної діяльності майбутніх вчителів початкової школи на початковому етапі навчання (у навчальних планах та програмах переважають дисципліни фундаментального циклу, насичені професійною термінологією та феноменологією – *К. К.*) та на завершальному етапі навчання (у навчальних планах і програмах галузевих методик переважає професійно орієнтоване методологічне та методичне забезпечення тощо – *К. К.*).

Що стосується характеристик сфери спілкування та професійної діяльності майбутнього вчителя початкової школи, то проаналізуємо спочатку динаміку комунікативних і організаторських схильностей на різних етапах професійної підготовки. Так, від першого до третього року навчання, від третього до п'ятого року навчання та від першого до п'ятого року навчання спостерігаємо відсутність статистично достовір-

ної динаміки середніх значень показників комунікативних схильностей особистості студента-педагога, хоча деяка її динаміка все ж наявна. Уже на початку навчання у ДВНЗ комунікативні схильності студента багато в чому сформовані, тому процес їх подальшого розвитку неможливо охарактеризувати достовірними зрушеннями.

Стосовно психологічної динаміки середніх значень показників організаторських схильностей майбутнього вчителя початкової школи зазначимо, що від першого до третього курсу спостерігається статистично достовірне зростання середніх значень показника організаторських схильностей ($p < 0,05$), тоді як від третього до п'ятого року навчання відсутні статистично достовірні розбіжності середніх значень показника організаторських схильностей студента-педагога. Припускаємо, що на третьому році навчання у зв'язку з накопиченням певного досвіду впорядкування власної діяльності, зокрема навчальної, та концентрацією уявлень про майбутню професію відбувається переосмислення значення організованості як особистісної риси у власному житті та подальшій професійній діяльності.

Стосовно динаміки середніх значень показника схильності до ризику майбутніх вчителів початкової школи зауважимо, що від першого до третього року навчання спостерігаємо їх статистично достовірне спадання ($p < 0,05$), а від третього до п'ятого року навчання, навпаки, спостерігаємо статистично достовірне зростання середніх значень показника схильності до ризику ($p < 0,01$) у майбутніх вчителів початкової школи. Вважаємо, що під час переходу до нової сфери соціального функціонування, нових форм і видів діяльності на початковому етапі навчання у ДВНЗ студенти-педагоги ведуть себе більш обережно; коли ж соціальне оточення та діяльність стають для них більш звичними, вони знову схильні демонструвати тенденції до ризикованої поведінки.

Аналізуючи результати кореляційного аналізу виділених нами емпіричних показників вербальної та образної креативності, наполегливості, схильності до ризику, комунікативних і організаторських схильностей майбутнього вчителя початкової школи, зауважимо наявність статистично достовірної негативної кореляції між показником комунікативних схильностей, показниками оригінальності вербальної креативності ($r = 0,63$) та показником оригінальності образної креативності ($r = 0,47$); статистично достовірної позитивної кореляції між показником організаторських схильностей, показниками розробленості вер-

бальної креативності ($r = 0,55$) та показником оригінальності образної креативності ($r = 0,39$); статистично достовірної позитивної кореляції між показником схильності до ризику та показником біглості вербальної креативності ($r = 0,43$), показником біглості образної креативності ($r = 0,49$) та показником оригінальності образної креативності ($r = 0,4$); статистично достовірної позитивної кореляції між показником наполегливості та показником розробленості вербальної креативності ($r = 0,46$), показником розробленості образної креативності ($r = 0,38$).

Висновки із проведеного дослідження. За результатами проведеного нами дослідження психологічних особливостей прояву вербальної та образної креативності в структурі майбутньої професійної діяльності вчителя початкової школи можемо зробити такі висновки: 1) креативність у сучасному науковому розумінні постає як відносно стійка характеристика цілісної особистості, пов'язана з комплексом її психологічних характеристик (інтелектуальних, мотиваційних, соціальних, емоційних тощо), проте не зводиться лінійним чином до жодної з них; 2) за середніми значеннями таких її показників, як оригінальність, абстрактність назви, опір замкненості, відбувається статистично достовірне спадання між першим і третім роками навчання ($p < 0,05$); від третього до п'ятого років навчання в педагогічній школі спостерігається статистично достовірне зростання показників оригінальності, опору замкненості, абстрактності назви й особливо розробленості образної креативності; 3) від першого до третього року навчання відбувається статистично достовірне зростання середніх значень показників оригінальності та гнучкості ($p < 0,01$); від третього до п'ятого року навчання не спостерігається статистично достовірного зростання всіх показників креативності студента-педагога; 4) від першого до третього року навчання, від третього до п'ятого року навчання та від першого до п'ятого року навчання спостерігаємо відсутність статистично достовірної динаміки середніх значень показників комунікативних схильнос-

тей особистості студента-педагога; 5) від першого до третього курсу спостерігається статистично достовірне зростання середніх значень показника організаторських схильностей ($p < 0,05$), тоді як від третього до п'ятого року навчання відсутні статистично достовірні розбіжності середніх значень показника організаторських схильностей студента-педагога; 6) від першого до третього року навчання спостерігаємо статистично достовірне спадання середніх значень показників схильності до ризику майбутніх вчителів початкової школи ($p < 0,05$), а від третього до п'ятого року навчання, навпаки, спостерігаємо статистично достовірне зростання середніх значень показника схильності до ризику ($p < 0,01$); 7) показники вербальної й образної креативності утворюють статистично достовірні позитивні зв'язки переважно з показниками організаторських здібностей, схильності до ризику та наполегливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриненко І. Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2008. 197 с.
2. Дунаєва О. Формування педагогічної креативності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2008. 20 с.
3. Максименко С. Генеза здійснення особистості. К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
4. Психологія. Словарь / род общ. ред. А. Петровского, М. Ярошевского. 2 е изд., испр. и доп. М.: Политиздат, 1990. 494 с.
5. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
6. Саврасов М. Емоційно-мотиваційні складові креативності особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2012. 224 с.
7. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості: підручник. К.: Міленіум, 2006. 344 с.
8. Чорноус В. Формування творчих здібностей майбутніх учителів початкової школи в процесі вивчення предметів математичного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2010. 21 с.
9. Шахіна І. Формування креативності у майбутніх учителів математики засобами мультимедіа: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2007. 20 с.